

Մ Ե Ս Ր Ո Վ Բ Յ. Ս Է Թ Ե Ա Ն

Մեծագոյն կորուստներէն մին է զոր կ'որդայ Հայ Մշակոյթը յանձին Մ. Սէթեանի, անոր համար որ հանդուցեալը չուրջ կէս դար, առաքելի մը ճիգերով եւ տոկունութեամբ, նուիրուեցաւ Հնդկահայ պատմութեան վերաբերեալ ծանօթ ու անծանօթ յուշեր, նշխարներ, դէմքեր գրի առնելու եւ անմահացնելու՝ յանուն եւ ի փառս Հայ ազգին. եւ այնքան մեծ է անոր գործը՝ որքան որ դժուարին էր եւ անկոխ ուղին՝ զոր բացաւ եւ ուսկից քալեց միայնակ, աննեցուկ։ Մեծագոյն ցաւին մէջ իր կորուստին, մանաւանդ անոր համար որ ոչ ոք կայ այլեւս անոր ուղղութեամբ աշխատող եւ ոչ ոք փրկող հնդկահայ գաղութը որ այլասերման զոհ է դարձած ի սպառ կորսուելու վտանգով, միակ միւթ-թարական կէտն այս է որ՝ Սէթեան կը մեկնի Հնդկահայ փառապանծ անցեալն ու աւերակ ներկան պատմութեան աւանդած յաւերժական հսկայ կոթողով մը՝ որ եւ միանգամայն իր իսկ մահարձանը կը դառնայ իր ձեռքով կերտուած՝ պղնձէն աւելի տեսական. aere perennius.

* * *

Կենսագրական գիծեր. — Ծնած է Նոր-Ջուղա 3 Մարտ 1871ին, համանուն աղանական տոհմէն։ Նախնական ուսումը առած է իր ծննդավայրի բողոքականներու դպրոցին մէջ, ուր եւ տարի մը օգնական ուսուցիչ եղած է անգղիերէն լեզուի։ 1889ին կ'անցնի Հնդկաստան, ուր տարի մը կը հետեւի համալսարանական ընթացքի, բայց յաջորդ տարին կը մտնէ Կալկաթայի Հայ Մարդասիրական ձեմարանը եւ անկից փայլուն չըջանաւարտ կ'ելլէ 1894ին։ Ժամանակ մը կ'աշխատի գոհարավաճատի մը քով, բայց հակառակ մի-

ջավայրի մտայնութեան, որ տարուած էր առեւտուրի հոսանքէն, Սէթեան նախընտրեց գրական-պատմական ասպարէզը՝ հմայուած Թադիաթեանի օրինակէն եւ խրախուսուած Հ. Դ. Ալիշանի եւ Մկրեան քահանայի քաջակերակներէն։

1895 թուականին կը հրատարակէր իր առաջին երկը «Հնդկաստանի Հայոց պատմութիւնը» անգլիերէն լեզուով, որուն վերայ յետոյ աշխատեցաւ քառասունի չափ երկար տարիներ եւ հուսկ հրատարակեց իր հոյակապ «Հայերը Հնդկաստանի մէջ» գլուխ գործոցը՝ որ ողջունուեցաւ հայ եւ օտար մամուլէն ամենամեծ դրուատիքներով։

1894էն սկսեալ վարած է պետական համալսարանի Հայերէն լեզուի քննիչի պաշտօնը, եւ այնուհետեւ եղած է Անդամ Վարչութեան Հայոց Նաղարէթ եկեղեցւոյն (Կալկաթա), Հոգարարձու Կալկաթայի Հայ Մարդասիրական ձեմարանին, Նախագահ Կրթասիրաց Ընկերութեան եւն.։

Իբրեւ զնահատութիւն իր ազգանուէր ծառայութիւններուն եւ գրական վաստակներուն, Կալկաթայի Հայ հասարակութիւնը 1928ի Նոյեմբեր 4ին մեծ հանդիսաւորութեամբ տօնեց անոր գրական գործունէութեան 40-ամեայ յորելեանը, որուն ներկայ էին նաեւ բազմաթիւ Հնդիկ եւ Անգլիացի հրապարակագիրներ, բարեկամներ ու համակիրներ։

Դարձեալ յորելեանական հանդէսներ տեղի ունեցան Հնդկաստանի մէջ իր ծննդեան 60-ամեակին (1871-1931)։

Վերջին տարիներուն ընտանեկան ծանր կորուստներ գինքը խորապէս ցաւցուցին։ Եւ իսկապէս 1921ի Յունուարէն Ապրիլի չըջանին «Կորուսի, կ'ըսէ, զեղբայր իմ եւ ապա զքոյր իմ կաթողին» (նամակ առ

Հ. Ք. Զրաքեան, 5/6/1921) մանաւանդ որ ամուրի եւ մենաւորիկ կեանք կ'անցընէր։ 1920էն ի վեր կը տառապէր շաքարախտով մինչեւ իր կեանքի վերջը, վասն զի կը դէր «Ի հիւանդագին վիճակի մինչ ի կենաց լինել ապայոյս... չունիմ բազում աւուրս ապրելոյ ի պատճառս անբուժելի եւ մաշիչ հիւանդութեան շաքարախտի եւ երկկամանց» (նամակ առ Հ. Ե. Փ. 20/7/1937)։

Հակառակ այդ ամէնուն նա մինչեւ իր մահը ճգնեցաւ ու տքնեցաւ որպէս հայ գրի անխոնջ մշակ պրպտելով ու պատմութեան աւանդելով հայ յիշատակներ ու դէմքեր, թէ՛ պատմական հմտալից յօդուածներով եւ թէ՛ երկասիրութիւններով՝ որոնց վերջինը հնդկահայոց ընդարձակ պատմութիւնն է։

«Իրանահայ եւ Հնդկահայ կեանքի անպատին ուղիսիւր» կամ այդ անապատներուն ծաղիկը Մ. Սէթեան՝ իր հոգին ձեւած էր յատկապէս Միթարեան Հայերու պատմական-հնախօսական գործերու ներշնչումով՝ Զամչեանի, Ինճիճեանի, Բադրատունիի, Հիւրմիւղի եւ Ալիշանի։

Սէթեան՝ նկարագրով բուռն, ջերմ նախանձախնդիր ջուղայեցիներու համբաւին, անողոք էր հանդէպ իր հակառակորդներուն եւ աններող իր քննադատներուն։ Թերեւս ամոր համար էր եւ ուրիշ խուլ պայքարներու հետեւանքով — միշտ գրական ու զեղարուեստական տեսակէտներով — որ իր հակառակորդները իր կենդանութեան օրով տարօրինակ ու անախորժ խաղ մը սարքեցին իր գլխուն՝ զինքը մեռեալ հոգակելով, որուն արձագանդն եղաւ իսկոյն Մարտիլիոյ «Հայ Սիրտ»ը 1937 Հոկտեմբեր 28 թիւով հաղորդելով հետեւեալը. «Թերթը մամուլի յանձնելու պահուն՝ Կալկաթայէն ստացանք օգնականին նամակ մը, 18 Հոկտ. թուականի, որ կը հաղորդէր մահապոյժը մեր մեծանուն աշխատակից եւ մեծ հնախոյզ պատմագէտ Մեսրոպ Ե. Սէթի։ Մահը տեղի ունեցած է Հոկտեմբեր 17ին. 66 տարեկան էր. հակառակ բժիշկներու արգելքին ան միշտ կը դրէ եղեր։ Յուզարկաւորութիւնը

կատարուած է Հոկտեմբեր 18ին. ներկայ եղած է հոծ բազմութիւն՝ Հայերէ, Եւրոպացիներէ եւ Հնդիկներէ բաղկացած։ Դամբանականը խօսած է Տէր Դաւիթ Հայր»։

Սակայն ամենամեծ զարմանքով՝ քանի մ'օր վերջ «Յունաբեր»ի եւ վերեւ յիշուած «Հայ Սիրտ» լրագիրներուն մէջ կարդացինք թէ Սէթեան մեռած չէ, եւ բնականաբար հանուած լուրը դիտումնաւոր էր իր հակառակորդներու կողմէն։

Հետաքրքրութեան համար այստեղ կու տանք Սէթի գրութիւնը՝ հրատարակուած յոյնութեամբ «Յունաբեր»ի (2 Դեկտեմբ. 1937) եւ «Հայ Սիրտ»ի մէջ (16 Դեկտ. 1937), ընթերցողներուն թողլով խորհրդածութիւններն ու դատաստանը հակառակորդներու անտեղի արարքին ու Սէթի կծու արտայայտութիւններու մասին։

«Մեսրոպ Ե. Սէթեանց չէ մեռեալ»

«Ամենայն չարութեանց եւ անբարոյութեանց կայ չափ եւ սահման յաշխարհի աստ, այլ ցաւ ի սիրտ տեսանեմ թէ քէն եւ նախանձ անդաւ է եւ անկատար յազգի մերում, եւ դեռ պարծիմք գոլ քաղաքակիրթ ազգ մի հնադարեան։

Մինչդրոյ եւ անուղղայ հակառակորդք իմ որք ապրին ճրիակերութեամբ եւ օր ըստ օրէ գնալով յղիմանան, տեսանելով թէ չկարեն ո եւ է եղանակաւ հասուցանել ինձ վնաս ինչ, խորհեցան խորհուրդ մեծ եւ սքանչելի, այն է վնասել ինձ հոգեպէս, հրատարակելով ի լրագիրս զսաւտ լուր մահու իմոյ, յուսալով թէ դովաւ դուցէ յաջողեցնէ պատճառել զմահ իմ, որով հետեւ գիտեն դոքա թէ ի բազում աւուրց հետէ լեալ եմ հիւանդ, ուստի եւ սաստիկ ջղայնացեալ եւ յաւիտ դիւրագրգիռ, հետեւաբար այդպիսի ջղայնացումն լուր մի կարէ խուժել արիւն բազմահոս յուղեղս իմ եւ պատճառել զմահ յանկարծակի, որպէս յաճախ պատահի յորժամ բազմօրեայ հիւանդ ոք ջղայնագար՝ լսէ կամ կարդայ լուր ինչ անանկալ, մանաւանդ թէ բօթարեր։

Առաձն հայկական ասէ թէ «Եթէ Աս-

տուած ազգաւորն լսէր, ի վարդաւառին ձին տեղայր»։ ամին իրի դիւային ծրագիր սրիկայիցն վիժեցաւ չարաչար ի ցաւ օձաբնակ սրտից իւրեանց եւ ախտացեալ աշտահար մտաց, զի ես կարդացի զայդ չարազուշակ բօթ մահու իմոյ ի պատուական «Յուսարեր» օրաթերթին եւ թէ ք «Հայ Սիրտ» չարաթաթերթին Մարտիրոս ամենայն պաղարիւնութեամբ, եւ փոխանակ վշտանալոյ կամ զայրանալոյ, զարմացայ եւ խնդացի ընդ անմիտ արարս եւ սրիկայական շահատակութիւնս անամօթ եւ լիբր հակառակորդացն իմոց եւ թշնամեաց, որք ի յազուրդ անդուսպ կրից իւրեանց՝ քինու, նախանձու եւ ատելութեան՝ ելեալ հռչակեցին զայդ լուր անհիմն եւ անիմաստ ի լուր աշխարհի՝ ի ցաւ սրտի ճշմարիտ եւ լաւ բարեկամաց իմոց եւ համակրողաց ի հեռաւոր տեղիս։

Ամաչեսցեն որք ի նանի՛ր հալածեն զանձն իմ ցաւազար որ արդէն ի դրունս գերեզմանի եկեալ հասեալ է, ուստի ի զուր ջանան որդիք խաւարի եւ տգիտութեան փութացուցանել զվախճան իմ մօտալուտ։

Ոսկեգրիչն եղիչէ ասէ թէ «ամենայն չարիք մտանեն ի միտս մարդկան յանուսումնութենէ» եւ եթէ եղբարազդ ազգ մեր լինէր ուսեալ, այդպիսի հրէշս ոչ ծնանէր։

Այլ սակայն ես որ ըստ սաղմոսերգունի՝ մանուկ էի եւ ծերացայ, այնքան գիտեմ թէ որք փորեն զուր խոր վասն այլոց, կանուխ կամ անազան, անկանին ի նմին ինքեանք, նոյնպէս եւ այնպիսիք որք բաղձան զմահ այլոց՝ ինքեանք ճաշակեն զայն նախապէս, որպէս տեսեալ եմ բազմիցս յընթացս բազմարկածեան կենացս։ Որպէս տեսանեմ մահ իմ բաղձալի է հակառակորդաց իմոց որք ասեն թէ ունիմ «հեղնող զրիչ» մի, որպէս գրէին ի պատուական «Յուսարեր»ին ի 21 Հոկտեմբերին անցելոյ, ուրեմն թող սպասելով սպասեսցեն մինչ լուսնայ ալ գրիչ մինչ ի սպառ ի մեծ հրճուանս իւրեանց եւ ի խնդութիւն իսկ զիւական։

Ի յուշ գան ինձ բանք Փրկչին՝ որ ի

մեծի ճշմարտութեան հայցէր ի Տեառնէ թէ «Հայր, թո՛ղ դոցա, զի ոչ գիտեն զինչ գործեն»։ Թէպէտեւ Սաղուկեցիք ասէին թէ չիք յարութիւն մեռելոց, այլ սակայն յաւուրս մեր կենդանիք ընդ մեռեալս դասին եւ յետոյ յարութիւն առնեն ի զարմանս ամենեցուն, որով իրականանայ առաժն անդլիական թէ «զարմանք չդադարին բնաւ»։

Երբեմն մեռեալ կարծեցեալ, իսկ այժմ դեռ կենդանի մնացեալ դրական յետին մշակ

Մեսրոպ Յ. Սէքեանց

Ի Կալկաթա - Հնդկաց

Ի 14 Յոյեմբերի 1937

Քանի մ'օր վերջ Սէթեան նոյն զգացումները կը յայտնէր մեզի եւս հետեւեալ ձեւով. «Որպէս գիտէք արդէն, չարամիտք ոմանք ելին հռչակեցին ի լրագիրս ազգիս՝ թէ մեռեալ էի եւ 17 Հոկտեմբերին անցելոյ ամին, ի յազուրդ անդուսպ կրից իւրեանց չար նախանձու եւ դառն ատելութեան, որովհետեւ չարաչար խարաղանեալ էի յիմում երկասիրութեան զապիկար ուսուցիչն Հայերէնի ի «Մարդասիրական» կոչեցեալ ձեւարանին քաղաքիս, որ է ոչ միայն աւետարանական, դու իմա՛ր բողոքական, այլ եւ թունդ դաշնակցական, բաղդախնդիր ոմն վանեցի զորմէ գրեալ եմ եւ յիմում «Գրիչ ոսկեգրիչ մատենագիրն» յորջորջեալ տետրակին որ տպագրեցաւ ի տպարանի Չերում, յամին 1926, Հ. Վարդան Հացունոյ գեղեցիկ Յառաջարանիւ։

Գրեալ եմ արդէն զպատասխանիս գրութեանցն հակառակորդացն իմոց՝ ի «Յուսարեր»ին, ի «Հայ Սիրտ» չարաթաթերթին, որպէս եւ յ«Արեւ» օրաթերթին, որպէս զի տեսցեն բարեկամք իմ եւ համակիրք թէ դեռ կենդանի եմ, եւ ցաւազար որքան որ եմ, դեռ վասն ազգին վաստակեմ, ըստ չափու տկար կարողութեան իմում։

Ամաչեսցեն որք ի նանի՛ր հալածեն զանձն իմ ցաւազար որ արդէն ի դրունս գերեզմանի եկեալ հասեալ է յետ բազմօ-

րեայ ծանր հիւանդութեան, սկսեալ յԱպրիլէն ի վեր (1937)»։ (նմկ. առ Հ. Ե. Փ. 1 Յունուար 1938)։

Երկար չապրեցաւ սակայն Սէթեան այդ թուականէն վերջ։ Եւ ստուգիւ յաջորդ տարին էր որ — 21 Հոկտեմբեր 1939 — կը կնքէր իր մահականացուն Կալկաթայի մէջ՝ ուր անցուցած էր գլխաւորապէս իր կեանքի բեղմնաւոր երկար շրջանը։ Ու նա չուեց իր անդենականը զինուորի մը պէս՝ գրիչը ձեռքին՝ պարտասած ու տարածած սպառած երկրին դաժան կլիմային, ժառանգած հիւանդութիւններուն եւ մանաւանդ իր անխոնջ եւ անխնայ դրական ճիւղերուն հետեւանքով, թողլով իր ետին պարապ մը՝ զոր դժուար թէ լեցնող մը գայ օր մը անոր նահապետական տիպարին ու բուն ազգասէր-գրասէր տիպարին վրայ։

Ստորեւ պիտի տեսնենք Սէթեանի նկարագրին եւ դաղափարներուն քանի մը ցայտուն գիծերը, նշանակելով միանգամայն անոր մեզի թողած գրական հունձքի պատկերին եւ շահած փառքի տիտղոսներուն քով՝ հնասէրի եւ հնախոյզի տիպարը՝ իր իսկ վրձինով երանգաւորուած։

* * *

Միսիքարեան Ուլստին քերթ բարեկամ. — Սէթեան մանկութենէն սնած Չամչեանի եւ Ինճիճեանի գործերով, յետոյ սիրտը հրդեհուած Ալիշանի քաջալերականով, ամբողջ կեանքով նուիրուած հայ գրին եւ հայ անուան պանծացումին, ճշմարիտ ազգասէրի իր նկարագրին մէջ գիտէր մեծապէս գնահատել ազգային կրթական եւ մշակութային բոլոր հաստատութիւնները, եւ ի մասնաւորի մեր Միսիթարեան Միաբանութիւնը՝ որուն հանդէպ ունէր իսկապէս բացառիկ գնահատանք, սէր եւ յարգանք, ինչ որ պարտականութիւն է մեզի յիշել այս մահազրական տողերուն մէջ։

Անիկա մասնակից էր զգայուն սրտով Միաբանութեան ուրախ եւ սգաւոր պահերուն, այսինքն յորեկնական տօներու առթիւ՝ ինչպէս եւ Ալիշանին, երկղարեանը, վարժարաններուն եւայլն, եւ մահերու՝

ինչպէս Գերալ. Ի. Կիւրեղեանի, Հ. Արսէն Ղազիկեանի, եւայլն, զորս խոր սուգով կ'ողբար մեզի հետ։

Անոր բարեկամութեան լաւագոյն զգացումները եւ ցոյցերը կարելի է տեսնել ընդարձակ եւ շահեկան թղթակցութեան մը մէջ զոր ունէր Միաբանութեանս շատ մը անդամներուն հետ, եւ յատկապէս նախորդ մեծ պատերազմին յաջորդող շրջանէն մինչեւ իր մահը. Հ. Քերովբէ Չրաքեանի, Հ. Արսէն Ղազիկեանի, Հ. Ղեւոնդ Վ. Տայեանի, Հ. Վարդան Վ. Հացունիի եւ ստորագրողիս հետ։ Այդ թղթակցութեան մէջ է որ նա ինքզինք կ'որակէ «Ջերմ բարեկամ եւ սքանչացող» մեր Միաբանութեան, եւ անոր ջատագովը կը հանդիսանայ հակառակորդներու յարձակումներու պահուն(1)։ Այլուր «ամենայնպէս բարեկամ եւ անհուն սքանչացող աստուածահաճոյ Ուլստիդ եւ Տանն Միսիթարայ» (նմկ. 2 Սեպտ. 1922)։

Ի նշան իր բարեկամութեան զանազան անգամներ վանքիս Մատենադարանին զըրկած է Կալկաթայի հնդկահայ հնագոյն տպագրութիւններ, ինչպէս իր 18/2/1923-ով կ'իմացնէ թէ «առաքեալ վասն ճոխ թանգարանի սրբոյ վանացդ քանի մի արծաթի եւ պղնձի հնադրամ» (Սասնեան, Պարթեւական, Պիրմանեան եւ Անդղիական)։ Մեծապէս արտայայտիչ են հետեւեալ տողերը. «Անդղիարէն պատմութիւն իմ գկենաց եւ զգործոց անմահ Հօրն ձերոյ Միսիթարայ(2) հրատարակեցի ի մօտոյ ի չարաթաթերթի քաղաքիս — The Catholic Herald of India» եւ կ'աւելցնէ թէ գրութիւնը «երկար է յոյժ... եւ ես լիա-

¹ Այսպէս, Մարտիրոսի «Արմենիա» թերթին մէջ (3 Մարտ 1923) հրատարակուած յօդուածի մը առթիւ Տօթթ. Պազիլիանի կողմէ մեր Միաբանութեան դէմ՝ կ'ըսէ. «Ես ունիմ գրել ի մօտոյ զպատասխանի յանդուգն եւ յաւատ անիմաստ գրութեան Պազիլիանի եւ միանգամ ընդ միշտ լուսնուցանել զինքն որպէս արարի յանցելու. ուստի անհոգ լերուք, զի ես անողոր արտոյեան եմ ընդդէմ այդպիսի իմաստակաց» (նմկ. 2 Մարտ 1922)։

² Տե՛ս այս մասին իր «The Society of Mekhithar» տպ. Կալկաթա 1924։

յոյս եմ թէ գրաւեսցէ այն զձերն համահաճ հաւանութիւն զի եղիցի այն առհաւատեցեայ բարեկամութեան իմոյ առ Տունն Մխիթարայ անմահի որոյ ամենայեան սքանչացող լեալ է իմս նուաստութիւն ի տղայ տիոց անտի յորժամ դեռ մանուկ տասնամեայ էի ի մերն Նոր-Ջուղայ եւ հիացմամբ լսէի զգործոց անմահ Սեբաստացւոյն ի բարեխիշատակ Հօրէն՝ Յակոբայ Սէթեանց որ լեալ էր աշակերտ անմահ քերթողին Թաղիաղեանի՝ որ էր նոյնպէս անհուն սքանչացող գրաւորական երկրորդ Լուսաւորչին Հայաստանեայց։ Թաղիաղեան՝ ըստ վկայութեան բարեխիշատակ հօր իմոյ՝ կոչէր զՎենետիկ՝ իմա՝ դու զՍուրբ Ղազար ձեր ակն պայծառ Հայ գրականութեան։ Կը շարունակէ ըսել թէ հին է իր բարեկամութիւնը Մխիթարեան Ուխտին հետ՝ երբ 1890ին մասնակցեր է Ալիշանի յորեկինին որպէս «միակ սքանչացող մեծ Նահապետին ի համօրէն Հնդկաստան» եւ թէ 1901ին «գարձեալ ինձ վիճակեալ է զհամբաւի հարկանել զանուն եւ զարդիւնս Տանն Մխիթարայ եւ որդւոցն ի համօրէն Հնդկաստան»։ Քիչ յետոյ (1924) լոյս տեսաւ ակնարկած յօդուածաշարքին ամփոփոյթը փոքր հատորով մը «The Society of Mekhithar» որուն նպատակն էր, կը գրէ «զի բաժանիցի ձրի ի միջի ազգայնոց եւ օտարաց՝ զի ազգայինք մեր ի Հնդկաստան, սակաւ բացառութեամբ, չգիտեն ցարդ զգոյութիւն Մխիթարայ ազգայնոյ Միաբանութեան. այլ տետրակ իմ այդ եկն բանալ զաչս նոցին եւ եցոյց նոցա թէ ազգ մեր մարտիրոսացեալ չէ զուրկ ի բարձր մտաւորականաց եւ ի զրական հերոսից»։ Ու այսպէս եղած է միշտ գրով եւ հոգւով մասնակից Միաբանութեանս ուրախութեանց եւ սուգերուն ամէն առիթով։

Իր ամենավերջին նամակին մէջ (4-1-1938) կը գրէ. «Պատիւ ունիմ կալ եւ մնալ միշտ անկեղծ եւ ամենայեան բարեկամ ձեր եւ Մխիթարեան ազգանուէր Տան»։ Ու իբրեւ ամփոփոյթ նման զգացումներու կը յիշեմ հոս իր վերջին նամակներէն մէկուն (27-10-1936) վերջին ազնիւ տողե-

րը, ուր կը յայտնուի նաեւ բովանդակ մարդն ու ազգասէրը. «Որ ծնեալ է վասն հայրենեաց, պարտ է կեալ վասն հայրենեաց եւ ծառայել նմին սրտի մտօք եւ լինել մշակ առանց ամօթոյ ի փշալից այդ-ւոջն ազգային դպրութեան, որպէս լեալ են երջանկայիշատակ եւ բազմարդիւն մեղուքն Վենետիկեան փեթակին, զորդիսն առեմ անմահ Սեբաստացւոյն՝ երկրորդ գրաւորական Լուսաւորչին Հայաստանեայց՝ որոյ պատիւ անձին համարիմ լինել միշտ ամենայեան սքանչացող»

Մեսրոպ Յ. Սէքեանց

Անայլայլ եւ խոնարհ բարեացակամ Տանն Մխիթարայ»։

* * *

Ազգասէրը. — Որքան որ արդարօրէն կը սիրէր զրական համբաւը, սակայն հարկ է խոստովանիլ թէ բուն էր իր մէջ սէրը հանդէպ իր ազգին եւ անոր նուիրակնութեանց, այսինքն կրօնքին, լեզուին եւ քաղաքակրթական բոլոր հաստատութեանց։

Նա կը գրէ իր նամակներուն մէջ ստէպ խոստովանելով թէ Ալիշան եղաւ որ իր պատանի սրտին մէջ 1890ին գրած «գիւթիչ նամակաւ վառեաց եւ հրդեհեաց ի նորախայծ սրտիս եւ մտաց զհրատն հայրենի»։ (նմկ. առ Հ. Ք. Ջրաքեան, 5/6/1921)։ Այլուր կը շեշտէ այդ սէրը. «Թէպէտեւ ի Հնդկիս բնակիմ յերեսունեւհինգ ամաց հետէ, այլ սիրտ իմ լեալ է միշտ ի Հայաստան եւ միտք ի Մխիթարակերտ մեծաստանն որ ի Ս. Ղազար՝ ճշմարտապէս եւ ոչ կարծեօք»։ (նմկ. առ Հ. Ա. Ղազիկեան, 7/11/1923)։ Տեսանք թէ ինչպէս Մխիթարեաններուն հանդէպ ունեցած իր գնահատանքին եւ դուրքին գլուխը ազգասիրութիւնը դրած է «Որ ծնեալ է վասն հայրենեաց, պարտ է կեալ վասն հայրենեաց եւ ծառայել նմին սրտի մտօք...»։ Եւ այդ սէրն է որով կ'ուզէ վառել հայ սերունդներն ալ։ Նոյնը կը շեշտէ իր նախորդ մէկ նամակին մէջ՝ թէ իր բանասիրական-հնարասական յօդուածներուն եւ երկերուն նպատակը նախնի Հնդկահայոց

մասին է «նոքօք զարթուցանել զհրատն հայրենի ի գաղթականս մեր ի Հնդկիս, զի ըստ բանից անմահ քերթողին Մեսրոպայ Թաղիաղեանի՝ ճշմարիտ ազգասիրին է օրինակաւ քաջի գործոց նախահարց՝ զոգիս որդւոց զարթուցանել յազատութիւն հայրենեաց»։ (նմկ. առ Սմբ. «Բազմավէպ», 16/12/1936)։

Նոյն նամակով կը յայտնէ իր մեծ սէրը իր ազգի պարծանքներուն հանդէպ եւ այդ է որ կ'ուզէ օտարին ալ ծանօթացնել՝ իր ազգին փառքը ծաւալելու համար. «Նպատակ իմ էր — կ'ըսէ իր «Հայերը Հնդկաստանի մէջ» պատկառելի գործին հրատարակութեան առթիւ — զանուն Հայութեան պանծալի կացուցանել յաչս օտարաց, մանաւնդ անգլիացւոց, որպէս զի տեսցեն դժբա թէ որպիսի՝ պայազատ նախնեաց սերունդ են շառաւիղը՝ որդիք Հայկայ եւ Արամայ դիւցազանց՝ առաջնորդ հաւատոյ եւ տիրազույս ազատութեան, որպէս երգէ սքանչելապէս (Հ. Արսէն) Բաղրատունին Ոսկեգրիչ։ Այդ մի որ ի հնումն տուեալ է աշխարհի Արտաշէս մի աշխարհակալ եւ կամ մեծն Տիգրան Արշակունի, կարէ եւ յապագային նորոգել վերստին դիպառս եւ զյիշատակս մեծագործ նախնեաց եւ լինել ազգ մի մեծ եւ հզօր՝ եթէ սակայն դատնիցին յազգի մերում արքա ազգասէրք եւ ճշմարիտ հայրենասէրք»։

Եւ, մինչ շատ մը հայեր երկար առեն շարունակեցին խորթ աչքով նայիլ մեր նորածին փոքրիկ Հայաստանին, տեսէք թէ սա հին դպրոցի մարդը իր հեռաւոր Հնդկաստանէն ո՛րքան յուսալից եւ խանդավառ կ'ողջունէ անոր երեւումը. «Ունիմք, գոհութիւն Տեառն, փոքրիկ Հայաստան մի որ կարէ, յանցանել ժամանակաց, լինել երկիր մի դրախտանման հաւնութիւնը իմ հաւատով, յուսով եւ սիրով, յայդ երկիր աւետեաց, զի այդ է միակ ապաւէն մեր եւ թո՛ղ այդ եղիցի միակ առարկայ ջերմ սիրոյ մերոյ եւ խանդավառանաց»։ ու նամակը կը փակէ «նախ-

նի փառաց եւ պարծանացն ազգիս միշտ նախանձախնդիր՝ Մեսրոպ Յ. Սէթեանց. Նոր-Ջուղայեցի»։ (նմկ. առ Հ. Ե. Փէլիկեան, 27/10/1937)։

Նոյն ազնիւ նպատակով «Հրատարակեցի, կ'ըսէ, «Հայք որպէս քաղաքական ունից կոռում — իսնայ իսրայէլ Սարհատ» (Armenians as political stepping-stones) ի պատմական եռամսեայ հանդիսին քաղաքիս Bengal: Past and Present կոչեցեալ, որպէս զի տեսցեն Ալբիոնի գոռոզ զաւակունք թէ ո՛րք իցեն Հայք եւ որպիսի կարեւոր ծառայութիւն մատուցեալ են նոքա նախնեաց իւրեանց ի Հնդկիս, յորժամ դեռ նոր եկեալ էին դժբա յայս երկիր՝ ի խնդիր տուրեւառիկ շահավաճառութեան ի վերջ կոյս 17դ դարուն» (նմկ. առ Հ. Ե. Փ. 10/27/1936)։

Երբ 1937ին վերջերը կ'ուրախակցէինք իրեն նոյն տարւոյն Լոնտոնի Արքունի պատմական Կաճառին անդամ անուանուելուն առիթով, նա մեղի կը պատասխանէր. «Պատիւդ այդ չէ իմ սակայն, այլ ազգին՝ որոյ ամենայեան անդամն լինելոյ ունիմ զպատիւ»։ (նմկ. առ Հ. Ե. Փ. 1/1/1938)։

Իր ազգասէրի սրտին մէջ ցաւ էր Հնդկահայերու օտարացումը կամ ուժացումը տոհմային մշակոյթէն ու լեզուէն. իր դիտումն եղած է կարելին ընել՝ արթնցնելու հայ լեզուին եւ գրականութեան սէրը հնդկահայ սերունդին մէջ իր գրական գործերով. «Բազում ողբոց արժանի է արդի վիճակ Հնդկահայոց ազգային գրագիտութեան տեսակէտիւ, զի այն ինչ ի հնումն կարէին պարծիլ Մադրաս եւ Կալկաթա Հայկական տպարանօք, լրագրովք եւ ազգի ազգի հրատարակութեամբք եւ հեղինակօք, այսօր չկայ ի համօրէն Հնդկաստան ոչ տպարան մի, ոչ լրագիր եւ ոչ մատենադիր ոք, զի Հնդկահայն որ եղ զհիմն Հայ Լրագրութեան 130 ամօք յառաջ, այսօր այլեւս անգլիացեալ է եւ օտարացեալ ի Հայութենէ։ Ձանամ ես ըստ իմովսանն ներշնչել ի նոսա զոգի ազգութեան գրելով անդադար յօրաթերթս քաղաքիս եւ այդու իսկ մտօք գրեալ եմ զՊատմութիւն

կենաց եւ գործոց անմահ Սերաստացւոյն, որպէս զի տեսցեն անտարբերեայ եւ խորթ ազգայինը թէ որպիսի՝ հոյակապ եւ գերապանծ նախնեաց են ինքեանք սերունդք եւ շառաւիղք, զի ըստ բանից անմահ քերթողին Թաղիադեանի եւ իմոյ Մենտորին իսկ՝ «Ճշմարիտ ազգասիրին է օրինակաւ քաջի գործոց նախահարց զողիս որդւոց զարթուցանել»։ Եւ յորժամ կարդան բանիմացք ի միջի Հնդկահայոց զպատմական գրութիւնս իմ յէջս օրաթերթից, զան եւ յայտնեն ինձ զգարմանս իւրեանց եւ զհիացումն թէ ինքեանք բնաւ չգիտէին թէ նախնի Հնդկահայք լեալ էին այդպիսի հոյակապ եւ մեծագործ անձինք — զիւսնադէտք, սպարապետք եւ խորհրդականք արքայից եւ իշխանաց։ Ասաց որ ասացն թէ «որ գիտիցէ զբարին եւ ոչ արասցէ՝ մեղք են նմա», ուստի եթէ ես փծուն գրչաւ իմով կարացից զարթուցանել զողի Հայութեան ի միջի արդի Հնդկահայոց, զանձն երջանիկ համարիմ եւ բուն նպատակին հասնալ, որ լեալ է ծրագիր կենացս ցայս վայր»։ (նմկ. առ Հ. Ա. Ղազիկեան, 7 Նոյ. 1923)։

* * *

Գրաբարասէրը. — Մ. Սէթ ալն տիպարներէն էր որ բացառիկ սէր եւ փարում ունին գրաբարին մինչեւ սեւեռումի հասնելու աստիճան. եւ այնքան որ՝ պայքար ալ մղած է իր հնդկահայ հակառակորդներուն հետ, որոնք իրեն չափ մոլի չէին այդ տեսակէտով, վկայ՝ իր 29 էջոց պրակը անդլ. լեզուով հրատարակուած 1923ին «Is classical Armenian dead?» (Մեռած է դասական հայերէնը)։ Եւ նա, հոն, իր բարի հաւատքով կը ձեռնարկէ ոգի ի բոլին պաշտպանել թէ արդարեւ դեռ կենդանի է եւ կարդացուած այդ լեզուն. եւ զանազան փաստերու քով նա մատնանիչ կ'ընէ ինքզինքը՝ որ բազմաթիւ թերթերու եւ լրագիրներու մէջ կը հրատարակէ իր յօդուածները անխտիր՝ գրաբարով, եւ անոնք կը կարդացուին հայ հասարակութենէն։ Առ Տիկին Սիրվարդ Մկրեան գրած նամակի մը մէջ նա կ'ըսէ՝ մատնանշելով իր վերոյիշեալ երկը. «Կարդա՛լ զայն եւ տես»

Թէ տգէտք ոմանք եւ չարամիտք ո'րպէս ջանացան ոտնակոխ անել զուսումն Դասական Հայ լեզուին ի «Մարդասիրական ձեմարանին» մերում աստ եւ թէ ո'րպէս ամօթահար եղեն՝ թէ չասեմ խայտառակեցան ի լուր աշխարհի, եւ ես յաջողեցայ վերստին ի վերայ բարձր կոթողի կացուցանել զիմ սիրական եւ զսիրունիկ Գրաբարուն՝ յամօթ եւ ի նախատինս հակառակորդաց իմոց յինչն հարուածելոց ի ժամու եւ ի տարածման վասն յայտնի տղիտուութեան իւրեանց։ Յետ կարդալոյդ, գրեւ ջիւր ինձ, աղաչեմ, զանազան կարծիս Ձեր անվերապահ իմն կերպիւ զի չպիտի բնաւ վշտանամ եթէ քննադատել իսկ կամիցիս զյետին բարեկամդ գրաբարապաշտ որ է Մեսրոպը Յ. Սէթեան» (6-1-1926)։

Սակայն, հակառակ անոր որ կը համարէր փրկած ըլլալ գրաբարի դատը, այլուր ինքն իսկ մտերմօրէն մեղի կը դրէր թէ «Յաւ ի սիրտ տեսանեմ թէ ազգային լրագիրք եւ պարբերաթերթք դժկամակութեամբ հրատարակեն զգրութիւնս իմ ըստ որում մոլի գրաբարեան եմ ես, ուստի եւ խեղճ եւ ժամանակավրէպ»։ (նմկ. 16/9/1922, առ Հ. Ա. Տայեան)։

Առ Հ. Ա. Ղազիկեան ալ կը գրէ. «Աստ (ի Հայկեան Մարդասիրական ձեմարանի) ոչ սակաւ սատարեալ եմ մշակման իմոյ պաշտեցեալ եւ սիրական գրաբարին՝ յայնմիկ յազգային վառարանի, եւ թէպէտեւ լեալ են խաւարասէր հակառակորդք որք ջանացեալ են զգրաբարուն ի չարս մեռելոց դատել, այլ սակայն մինչ ի սպառ լոցուցեալ եմ զայնպիսիս իմով անդլիարէն տետրակաւ — «Is classical Armenian dead?»։ (նմկ. առ Հ. Ա. Ղ. 17/11/1923)։

Իր վերջին նամակներէն մէկուն մէջ կ'ողբայ գրաբարի մոռացութիւնը ազգին մէջ եւ թէ այդ պատճառով իր պատմական մեծ երկասիրութիւնն ալ ստիպուել է անդլիերէն գրել փոխանակ հայերէն գրաբարի. «Ո՞վ այսուհետեւ, ըստ Խորնոյ ծերունւոյն, զմերն յարգեցէ զուսումն, եւ կամ ո՞վ ուրախացի ընդ յառաջադիմութիւն աշակերտին։ Ո՞չ ոք, որպէս տեսանեմ, զի բարձաւ ուսումն ոսկեղէն դպրու-

թեան յազգի մերում թէ՛ ի քնաշխարհին եւ թէ՛ ի Սփիւռս (Diaspora)։ Միւթարեան ազգալոյս Ուխտն է միայն որ որպէս պահպան հրեշտակ հսկէ ի վերայ պահպանութեան Մեսրոպեան ոսկեղէն եւ չնաշխարհիկ լեզուին եւ անդուական գրականութեան երջանկայիշատակ գրչացն հինգերորդ Ոսկեդարուն, եթէ ոչ ի վաղուց հետէ ի վիհն մոռացութեան գլորեալ գնացեալ կորեալ էր այդ գանձ մեծ անդին որոյ նման չիք յո՛ր կողմ հայիմ եւ կոյս։... Թող ի նանիր չհալածեցեն զիս լաւ համազգիք իմ վասն գրելոյս զայդ պատմական երկ ի լեզու անդլիացի եւ ոչ ի լեզու ազգիս ըստ օրինակի Չամչեանի եւ Ալիշանի, այլ որովհետեւ ես մոլի գրաբարեան եմ եւ եթէ գրէի՝ անպատճառ այդ սքանչելի լեզուաւ չարագրէի. եւ որովհետեւ նախնեաց ոսկեղէն լեզուն այլեւս անհասկանալի դարձեալ է յազգի մերում յայնմիկ նորասէր դարու, ուստի հակառակ սրտագին բաղձանաց իմոց ստիպեցայ խօսել ի լեզու օտարին»։ (նմկ. առ Հ. Ն. Փէլիկեան, 27 Հոկտ. 1936)։

Հայ լեզուի հանդէպ իր տածած սիրոյն համար էր որ իր ամենաջերմ խնդակցութիւնը կը յայտնէր մեղի՝ Երեւանեան ուղղագրութեան (այսինքն սխալագրութեան) դէմ մեր կողմէն մղուած պայքարին. «Ուրախ եղէ յոյժ տեսանել ի վերջին երկու համարս պատուական Բազմավեպին ձեռոյ զհմտալից գրութիւն քննադատական Գեր. Հ. Վարդանայ ընդդէմ Երեւանեան ուղղագրութեան, որ անհնարին հարուած տայ այն հնադարեան, թէ չասեմ նուիրական ուղղագրութեան Հայ ոսկեղինիկ լեզուին։ Գրեցէք եւ Դուք յօդուած մի իւր երկու ամօք յառաջ, յորժամ նոր սկսեալ էր այդ անհեթեթ ուղղագրութիւն անդ յերեւան, ... Յանկալի է յոյժ զի Միւթարեան կրկին Միաբանութիւնը եւ լուրջ գրագէտք ազգիս միահաղոյն պայքար մղեցեն, ամենայն ուժգնութեամբ, ընդդէմ զոյն բռնադատիկ ուղղագրութեան, քանզի չկամիմք մեք զի նուիրական անուն ամենօրհնեալ Փրկչին մերոյ Հիսուս գրեցի՝ յետ հնգետասան դարուց, եւ կամ օ եւ է տառք

անհետացին մինչ ի սպառ յայրուբնէ մերմէ որ չկարօտի բնաւ յաւելմանց կամ յապաւմանց յետ այսքան դարուց անսայթաք գնալոյ»։ (նմկ. առ Հ. Ա. Ղ. 12/3/1925)։

Ակնարկելով Տէր Յովհաննէս Մկրեան քահանային՝ կ'ըսէ. «Սիրէի զնա որպէս զհայր իմ եւ զՄենտոր բազմահմուտ։ Եւ նմա իսկ պարտիմ զդոյզն յաջողութիւն իմ ի լեզու մայրենի, որովհետեւ ի հեռատանէ Բիւզանդիոնի խրախոյս կարդայր ինձ միշտ զնալ զլաւիդ գրադիտութեան անմահ քերթողին եւ իմոյ իսկ անուանակցին եւ հօրաքեռան Մեսրոպայ Թաղիադեանի, որ որպէս ինձ, նոյնպէս եւ նմա էր սիրելի յոյժ։ Յաւուրս ուսանողութեան իմում ի «Մարդասիրական ձեմարանին» մայրաքաղաքիս, յամին 1890, յորժամ հանրահռչակ ձեմարանն այն Հայկեան չունէր հայկաբան կամ լոկ հայագէտ ու ուսուցիչ մի բարեկիրթ որ նստէր արժանապէս յաթոռ Գալուցեանի, Թաղիադեանի կամ Ավդալեանի, ապայոյս լինէր վիճակ իմ նկատմամբ կրթութեան Հայ ոսկեղինիկ լեզուին՝ եթէ չունենայի քաջալերողք եւ խրախուսիչք նման հոգեւոյս Հայր Ղեւոնդեայ Ալիշանի եւ Տէր Յովհաննէս Մկրեան, զի առաջինն ինքնագիր նամակաւ իւրով խրախուսէր զիս, «որպէս զմի ի ծանօթից իւրոց պատանեաց», իսկ երկրորդն որպէս երկրորդ իմն Մենտոր, յամենայն գրութիւնս իւր յորդոր կարդայր առ իւրն անտես Տեւեմաք՝ չվճառիլ բնաւ առ ի չդոյժ Հայ ընդունակ վարժապետի ի ձեմարանին, այլ ջանալ ինքնօղնութեամբ եւ յաւէտ անընդհատ ընթերցանութեամբ ոսկեդարեան մատենադրաց ուսանել զբարութիւն Մեսրոպեան եւ այնու միայն լինել արժանաւոր ժառանգ, որպէս անուան, նոյնպէս եւ իւր շնորհ անմահ քերթողին Մեսրոպայ Թաղիադեանի։ Այլ թէ որքան յաջողեցայ՝ տկար ունակութեամբ իմով՝ արդարացուցանել զբաղձանս երկուց սրբաւրոն բարեկամաց իմոց եւ քաջալերողաց, ցայսվայր գրական վաստակք իմ՝ ըստ ինքեան չնչին, կարեն վկայել, եւ եթէ չկարացի ըստ արժանւոյն սպաս հարկանել

տոհմային գերազիտութեան յանձուն հեռաւորութեան աշխարհիս այս Հնդկաց, հեռի ի Հայ մտաւորական աշխարհէ, այդ չեն իմ յանցանք, զի արարի զոր կարացի, իմով յաւէտ սահմանափակ կըթուլեամք, զամ մի եւեթ աշակերտելով ի «Մարդասիրական ձեմարանին» յուսումն անգլիական լեզուին՝ առանց հայերէնի. զի Կ. Պոլսեցի վարժապետ ժամանակին Կարապետ Պետրոս Մուրատ, այժմ հանգուցեալ, զուրկ էր միանգամայն ի կըթուլեանէ գրաբառ լեզուին, ուստի եւ չկարէր ուսուցանել զոր ինքն չգիտէր բնաւ: Սակայն ասեն թէ «ամենայնի յաղթեաց ժիր ջան»։ Նմին իրի եւ ես անդու մնացի ի ջանս իմ եւ անխոնջ ի վաստակս եւ յաջողեցայ լոկ ինքնօգնութեամբ սակաւ ինչ հմտանալ խրթնութեանց Հայ քերականութեան եւ շարադրութեան, առանց վարժապետի եւ կամ կանոնաւոր դասաւանդութեան ուսուցչի ուրուք ի լեզու մայրենի: Եթէ սակայն վիճակեալ լինէր ինձ ի լաւագոյն դպրոցի ուսանիլ, ընդ հմուտ դաստիարակօք, թերեւս բազմ լինէր ինձ, կարող գրագիտի

վաստակել զհամբաւ եւ զանուն. այլ՝ Երկինք տարբեր իմն վիճակ տնօրինեալ էին վասն անարժանութեան իմոյ եւ պարտիմ հպատակիլ այնմ, զի անհասանելի են վրձիւք Նախախնամութեան, այն ինչ գիտեմք թէ ամենայն տուրք բարիք եւ պարգեւք կատարեալք ի վերուստ են իջեալ»։ (առ Հ. Ա. Ղազիկեան, 12 Մարտ 1925)։ Անշուշտ ոչ մէկ նախատինք ըրած կ'ըլլանք ողբ. հանգուցեալ մեր բարեկամին եւ ոչ աղարտած անոր մատենագրի փառքը, եթէ ըսենք որ իր կիրարկած գրաբարը՝ թէ՛ նամակներուն եւ թէ՛ յօդուածներուն մէջ՝ խեղճուկ գրաբար մըն էր, թէեւ եռանդով ու կորովով լեցուն. գրաբար մը շատ անգամ խառնուած ուսմիկ ձեւերով եւ բառերով, ինչպէս լաւ կրնան դատել ընթերցողները մէջ բերուած նամակներու հատակոտորներէն։ Արդար ըլլալու համար ըսենք իսկոյն թէ աւելին ալ պահանջել դժուար էր՝ նկատած միջավայրի մակարդակը եւ ուսուցիչներու թերին այդ տեսակէտով։

(Շարունակելի)

Հ. Ե. Փէշիկեան

ՊԻԹՅՈՒՆՆԵՐ ՈՍԿԷՉՈՒ ՔԵՐԹՈՒՄԵՆ

- 1) Յարգէ անմահ սատուածները, այս է քու առաջին պարտքդ։ Պատուէ գանուք ինչպէս կը հրամայէ օրէնքը։
- 2) Ընտրէ քեզի բարեկամ այն մարդը որ քու կը ճանչնաս ամենէն աւելի առաքիւնի։ Մի՛ ընդդիմանար իր խորհուրդներուն քաղցրութեան եւ հետեւէ իր օգտակար օրհեակներուն։
- 3) Վախցիր գժտելէ բարեկամիդ հետ փոքրիկ յանցանքի մը համար։
- 4) Երէ կարող ես բարիք մ'ընել, պարտական ես. հոս կարողութիւնդ դրացի է պարտականութեան։ Այս է պատուէդ որուն պէտք ես հետեւիլ։
- 5) Ունակացիր հրամայելու որկորի, քունի, հեշտութեան եւ բարկութեան։

- 6) Մի՛ գործէր ամօքայի բան մը ուրիշեւրու առջեւ եւ ոչ ալ ի ծածուկ։ Առաջին օրէնքդ ըլլայ յարգել ինքզինքդ։
- 7) Այդպիսով ըլլայ գիտաւորը քու աւելն գործերուն, ընկերք ամէն խօսքերուդ։
- 8) Բազմ փոփոխութիւն կ'ախորժի. մերք կը բռնուի մերք կը խուսի։ Երէ գրաս միւն այն ձախորտութեանց գոր խեղճք կը պատճառեն մանագուներու, գիտցիր կրել համբերութեամբ. մի՛ բարկանար ընդդէմ բազմի։ Ներելի է ջանալ դարմանել բոլորաւորութիւնները, քայց ըստ համոզուէ որ բազմը կրնաք առաքիւնի մարդկանց չարիք մը չստաքէր իրենց ուժերէն վեր։
- 9) Մարդիկ յաճախ ունեն բարի խօսքեր եւ չար դիտումներ։ Մի՛ գարհուրիր ունայն խօսքերէ, եւ մի՛ շեղիր բարի դիտումներէ գոր ունեցած ես։

ԼԵԶՈՒԱԿԱՆ

ՀԱՄԱՌՕՏ ԱԿՆԱՐԿ ՄԸ ՆԵՐԿԱՅ ՀԱՅԵՐԷՆԻՆ ՎՐԱՅ

(Շար. տե'ս «Բազմալեզու» 1937, էջ 179)

ԼԵԶՈՒՆԻՍ ԿԱՆԳՈՒՆ ՊԱՀԵԼՈՒ ՀԱՐԿԸ — ԲԱՌԱԿԱՆ ԱՌՆՁՈՒԹԻՒՆՆԵՐ
ՄԵՐ ՀԻՆ ՈՒ ՆՈՐ ԲԱՐԲԱՌՆԵՐՈՒ ՄԻՋԵՒ — ՊԱՀԱՆՋՆԵՐ ՈՒ ՆԱՀԱՆՋՆԵՐ

Հայ լեզուն իր ծագումով ու դարական ելեւէջներով մշակոյթի արդաւանդ դաշտ մըն է արդէն բանասիրութեան առջեւ. բայց իր պատմաքննական արժէքներու քով ան ունի այսօր կենսական պահանջ մը. անվկանդ պահպանութիւնը՝ զինքը անճանաչելի դարձնող վտանգներու դէմ։ Կը բաւէ մտքէ չհեռացնել մեծագոյնը միայն այն վտանգներէն — օտարախօս Հայութիւն մը՝ որ աշխարհի զանազան հողամասերու մէջ ձուլման ենթակայ եղած՝ կորուսեր է իր աղբուրեան կէսը, ինչպէս իրաւամբ կ'անդադարձնէր գիտակից հայրենասէր մը⁽¹⁾։ — Վերջերս այս հարցով մտահոգուած էին աղգային լուրջ թերթեր։ «Ժողովուրդ մը իր կարեւորութիւնը կ'ունենայ իր մշակոյթի աստիճանովը միայն, իսկ այդ մշակոյթի ստուգանիշը բնականաբար լեզուն է, կը զբէր աղգային ծանօթ հրապարակազիր մը, եթէ նշանակութիւն մը ունինք պատմութեան եւ մարդկային քաղաքակրթութեան մէջ, այդ կը պարտինք մանաւանդ մեր պատուական լեզուին⁽²⁾։ Ուրիշ խմբագիր մըն ալ նոյն դադափարը կը յայտնէր աւելի զգալուն շեշտերով՝ այսպէս. «Հայ լեզուն մեր զանձն է, մեր պարծանքն ու հպարտութիւնը, դարերով պահպանած ենք հայերէնը, դարերով պահած է ան մեզ, մեր կորուստներուն մէջ ամէնէն անկորնչելին, մեր հարստութիւններուն մէջ՝ ամէնէն թանկագինը, մեր պարտութիւններուն մէջ՝ ամէնէն անպարտելի ամբողջութիւնը, ցեղային անառիկ պատնէշը... Ու այսօր մեր պատմութեան նման՝ վտանգի տակ է մեր

լեզուն։ Կը գրենք ու կը խօսինք անփոյթ ու աղճատ։ Գէշ կը գրենք ու գէշ կը խօսինք։ Շատեր հայերէնին հետ կը վարուին՝ ինչպէս կը վարուին որ եւ է բանի հետ, առանց հողածութեան, առանց բարեխղճութեան։ Եւ ի՛նչ անախառութիւններ օտար լեզուներով պճնադարձուելու... Ատենը չէ՞ որ անդադառնաճառք այս բոլորին, տէր կենանք մեր լեզուին ու գուրգուրանք անոր անաղարտ պահպանման»⁽³⁾։ Արդարեւ փաստերու պէտք չկայ համոզուելու համար թէ Հայ լեզուի պանծացումներուն հետ սերտօրէն կապուած են անոր ներկայ պահանջներն ու նահանջները։ Հայրենական ժառանգութեան վրայ սնապարծ մը՝ առանց սեփական արդիւնքի, կը յիշեցնէ այն խելօք-Դաւիթը որ ծառի մը պըտուղները ճիւղերէն առնելու տեղ՝ գացեր արմատին վրայ փնտռեր է։ — Հայերէնագիտութիւնը զուտ մտքի մշակոյթ կամ գիտական ճախրանքներ չի նշանակել անշուշտ։ Մատենագրութիւն եւ լեզուագիտութիւն իրարմէ տարբեր բաներ են։ Աշխարհի վրայ ապրող ամէն ազգ ունեցեր է իր խօսելու եւ գրելու յատուկ ձեւը, եւ ժամանակի աւերներէն ազատիլ չեն կրցած միայն անոնք՝ որ անմշակ թողեր են իրենց

¹ Տօքթ. Գ. Ամատեան, «Պայքար» 1 Փետր. 1938, «Հայերէն չգիտցող Հայը իր Հայութեան կէսը կը կորսնցնէ» խորագրով։

² Պարոյր Բ. Քեչեան, «Նոր Լուր» 1939, Փետր. 19։

³ Խմբագրական «Յուսարեք»-ի, արտատպուած «Յառաջ»-ի մէջ, 2 Յուլիս, 1939։